

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

КОБЕТЯК АНДРІЙ РОМАНОВИЧ

УДК 342.724:172.3

**ПОЛІТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОНСТИТУЮВАННЯ
ПОМІСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Реферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Луцьк – 2023

Робота виконана у Державному університеті «Житомирська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти: **Войналович Віктор Анатолійович**, доктор політичних наук, професор, перший заступник Державної служби України з етнополітики та свободи совісті; головний науковий співробітник відділу політичної культури та ідеології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України;

Палінчак Микола Михайлович, доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Филипович Людмила Олександрівна, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди; Віце-президент Української асоціації релігієзнавців, виконавчий директор Центру релігійної інформації і свободи Української асоціації релігієзнавців.

Захист відбудеться «08» серпня 2023 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 32.051.03 Волинського національного університету імені Лесі Українки (конференц-зал, корпус А, просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025).

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <https://tinyurl.com/2hn7cya4> та в бібліотеці Волинського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30а.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Євгенія ВОЗНЮК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. У добу глобалізації руйнуються усталені, закріплені в секулярному світогляді, однак застарілі з погляду сьогодення, норми. Як наслідок відносини між державою і церквою ускладнені, гостро постає питання перегляду взаємодії між ними й пошуку такої її моделі, яка б сприяла суспільно-політичному розвитку України. Здобуття Україною незалежності у 1991 р. зумовило формування різних підходів до побудови державно-церковних відносин. Держава зацікавлена у функціонуванні цього інституту, який має багатовікову спадщину, забезпечує історичну тяглість традицій, високий ступінь довіри населення й легітимності, і здатен консолідувати розрізнені політичні еліти. Саме тому релігія посідає важливе місце в суспільному бутті сучасної України, впливає на політикум і трансформацію політичної системи.

Зростання вагомості релігійного й політичного чинників в українському суспільстві вимагає переосмислення пов'язаних із ними явищ і процесів, що актуалізує окреслену проблематику й обумовлює її детальне дослідження. Для сучасної України формування власної незалежної церкви – це питання національної безпеки, ментального утвердження проукраїнського орієнтуру національної самоідентифікації, престижу держави на міжнародній арені, а головне, – можливість консолідації громадян навколо єдиної православної церкви, прихожани якої є найбільшою конфесією в країні. Однак роз'єднання українського православ'я на кілька юрисдикцій нівелює цей процес.

Наявність незалежної церкви сприяє консолідації українського населення, самоідентифікації громадян, є важливим фундаментом стабільності й ознакою єдності суспільства. Державна політика України щодо церкви й релігійних організацій спрямована на побудову єдиної церкви і є важливим стратегічним завданням, реалізація якого забезпечить демократичний підхід, рівність сторін у діалозі для об'єднання розділеного православ'я. Для цього необхідно згуртувати зусилля держави й провідних православних церков України та світу.

Ефективна розбудова суверенної держави пов'язана з формуванням і захистом її національних інтересів. Саме через політичну систему повинні бути реалізовані потреби кожного громадянина, політичних груп і релігійних формувань. Сучасний світ диктує нові умови співіснування держави та церкви, при цьому їхня співпраця має відбуватися на партнерській основі.

Проблема формування єдиної Помісної церкви належить до сфери, в якій Церква самостійно не може вирішити цілий комплекс накопичених проблем. Наявність кількох паралельних юрисдикцій православних церков в Україні є одним із вагомих конфліктогенних факторів у нашому суспільстві. Цьому сприяє відсутність церкви, незалежної від зовнішніх релігійних центрів. Вирішення

майнових питань релігійних організацій на сучасному етапі призводить до зростання напруги в суспільстві й розпалювання ворожнечі, які припиняться із формуванням Єдиної церковної організації.

Процеси секуляризації суспільства призвели до духовної кризи людини як особистості внаслідок ігнорування нею традиційних цінностей і світоглядних концепцій. Десакралізація соціального простору стала внутрішньою проблемою Церкви, вирішити яку можливо лише в умовах православної єдності. Важливішим елементом для забезпечення останньої є державна політика в релігійній сфері, яка сприятиме зміцненню української політичної нації й становленню громадянського суспільства. Також державна політика в релігійній сфері повинна відповідати запитам українців, сучасній релігійній ситуації в країні та європейському виміру українського майбутнього.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Житомирського державного університету імені Івана Франка за темою «Толерантність і сучасний світовий порядок» (номер державної реєстрації 0111U000155) та Державного університету «Житомирська політехніка» за темою «Особливості релігійної політики України у Північному регіоні» (номер державної реєстрації 0123U100581). У межах тем автором проведені дослідження, пов'язані з розробкою теоретичних, організаційних, інституційних положень та механізмів формування і реалізації державної політики в сфері трансформації правоохоронної системи.

Мета дослідження полягає в здійсненні комплексного аналізу державної політики України щодо церкви й релігійних організацій в процесі конституювання Помісної православної церкви, еволюції політичних процесів під час формування автокефального устрою, їхніх змістовних характеристик і сучасних тенденцій державно-церковного розвитку.

Мета дисертаційної роботи конкретизована в таких основних **завданнях**:

- здійснити аналіз функціонування автокефалії та державної політики України щодо церкви й релігійних організацій;
- сформувати методологічний підхід до аналізу державної політики щодо релігії у контексті конституювання Помісної православної церкви;
- схарактеризувати політичні аспекти помісності в контексті релігійної традиції;
- означити суспільно-політичні детермінанти церковної помісності й автокефалії у візантійському просторі;
- проаналізувати особливості церковно-політичного адміністрування в країнах традиційного поширення православ'я;
- розглянути політичні аспекти автокефального устрою православної церкви як елементу суспільно-політичних відносин;

- простежити політичний та адміністративний статус автономних, самопроголошених та невизнаних церков;
- охарактеризувати діяльність православної діаспори як сучасний церковно-політичний феномен;
- розкрити генезу політичних та історичних особливостей становлення «Київського православ'я»;
- проаналізувати роль інституту президенства у визначенні й реалізації проекту Помісної православної церкви;
- охарактеризувати вплив політичних інституцій на процеси конституювання Помісної церкви України;
- вивчити виклики «руського миру» для українського православ'я;
- з'ясувати місце Помісної православної церкви в Україні в умовах нових суспільно-політичних викликів;
- визначити роль Української церкви в російсько-українській війні.

Об'єктом дисертаційного дослідження є релігійні та політичні інституції у період набуття автокефального статусу православними церквами. **Предмет дослідження** – державна політика України в релігійній сфері під час конституювання Помісної православної церкви.

Теоретична та методологічна база дослідження. Теоретичною й методологічною основою дослідження є праці провідних українських політологів і релігієзнавців, у яких вони осмислюють еволюцію процесів державно-політичних інтенцій конституювання Помісної православної церкви. Серед них: В. Бокоч, В. Войналович, М. Головатий, В. Горбатенко, В. Єленський, С. Здіорук, В. Климов, А. Колодний, І. Луцан, М. Палінчак, Л. Прокопчук, О. Саган, Л. Филипович, Ю. Чорноморець та ін. Актуалізація ключових ідей цих науковців допомогла визначити основні аспекти проблематики, яку ми розглядаємо, у світовому й вітчизняному контекстах.

Вивченню окремих аспектів впливу релігії на політичне життя українського суспільства, форм взаємодії політики та релігії посприяли студії О. Білоуса, О. Бортнікова, О. Кудояр, І. Ломака, В. Мороз, Р. Пасічного, С. Продивус, П. Стеблина та ін.

Теоретичною основою дисертації є дослідження, у яких проаналізовано вітчизняні й міжнародні нормативно-правові акти у сфері релігії й церкви, а саме: Г. Єрмакової, Ю. Пайди, П. Рабіновича, Г. Сергієнка та ін.

Важливе значення також надано політологічним дослідженням, у яких висвітлено роль релігійних організацій у державотворчих процесах, трансформації релігійно-церковного життя, яка відбувалася під впливом суспільно-політичних подій. До них належать праці М. Бабія, В. Войналовича, В. Журавського, Е. Кардош, С. Онищука, Н. Худоби та А. Юраша та ін.

Причини виникнення суспільного протистояння у релігійній сфері та його наслідки розглядали у своїх працях А. Арістова, В. Балух, В. Бондаренко, С. Здіорук та ін. Сутність і генезу політичного проєкту «русский мир» розглядали А. Астаф'єв, О. Валевський, С. Здіорук, С. Зубченко, А. Іщенко, О. Литвиненко, В. Токман, В. Яблонський та ін. Особливу увагу політологи зосередили на аналізі механізмів, через які міфологеми «русского мира» інспірували в українське суспільство, а також ставленню українського суспільства до цієї ідеології. Тема дослідження передбачає критичний аналіз джерел пов'язаних з Російською православною церквою, тому використання російської та російськомовної літератури є науковою необхідністю.

Багатогранність розглядової автором проблематики й намагання цілісного осмислення еволюції політичних процесів і релігійних трансформацій під час формування автокефального устрою вимагало застосування комплексу взаємопов'язаних методологічних підходів, основним із яких у нашому дослідженні є міждисциплінарний, що слугує запорукою об'єктивного, системного й цілісного дослідження релігійної політики України в процесі конституювання Помісної православної церкви. Використання логічних методів дало можливість аналізувати науковий матеріал, порівнювати його, застосовувати аналогію та узагальнення. З метою системного представлення предмета державно-політичної проблематики в дисертації було використано загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні методи.

У процесі дослідження релігійної політики держави було використано філософські (діалектичний, феноменологічний) та загальнонаукові (генетичний, історичний, порівняльно-історичний, структурно-функціональний, каузальний) методи. Феноменологічна методологія взаємовпливу релігії і політики використана в площині типологізації й систематизації автокефальних підходів різних православних церков, що передбачає розгляд її в єдності та різноманітті соціальних виявів. Історико-генетичний аналіз знайшов широке застосування при опрацюванні засад, форм і методів управління й регулювання структурними підрозділами церкви при виробленні та реалізації релігійної політики держави.

Для аналізу складових автокефалії як форми церковного устрою, визначення її сутнісних характеристик і функцій, а також для порівняння автокефальних концепцій у вченнях православних церков як засадничого підґрунтя релігійної політики держави на шляху до автокефалії послуговувалися структурно-функціональним методом.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному міждисциплінарному дослідженні державної політики України в релігійній сфері під час конституювання Помісної православної церкви; аналізі політичних

процесів і релігійних трансформацій під час формування автокефального устрою православних церков.

У дисертації обґрунтовано низку теоретичних положень, які характеризуються науковою новизною і виносяться на захист:

Уперше:

- визначено політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви, а саме: незважаючи на конституційну норму «церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави», протягом всього часу незалежності України відбувається державне регулювання релігійних процесів; державна влада регламентує церковне життя на своїй території, автокефалія стала новим інструментом внутрішньої політики та дипломатії; церква переймає державницьку модель управління й адміністративно-територіального поділу; політичні інститути сприяють зміцненню державності, проєвропейській ідентифікації українського суспільства, підвищенню міжнародного іміджу держави;

- здійснено порівняльний аналіз державної політики України щодо церкви й релігійних організацій в процесі конституювання та проголошення автокефального статусу нової Помісної церкви; доведено, що держава завжди була зацікавленою стороною в унезалеженні національної церкви, тому вона виступає захисником прав і повноважень церкви, яка діє на її території. Це значною мірою впливає на сучасні геополітичні відносини між незалежними Помісними церквами. Доведено, що автокефалія стала адаптаційним механізмом за допомогою якого церква пристосовувалася до політико-адміністративної структури держави;

- проаналізовано ідеологічний вплив релігійної політики візантизму на формування українського і російського православ'я. Виокремлено національні особливості «київського християнства», яке пропагувало рівність усіх народів; поступальний розвиток і поступове залучення представників різних націй до християнської віри; відокремлення «київського християнства» від зовнішнього церковного управління й чужого впливу, збереження власних церковних традицій, обрядів і культури. Визначено зміст російського цивілізаційного проєкту, головною метою якого є спроба відродити простір, заснований на православній релігії, імперських ідеологічних доктринах і здобутках минулих століть, які пропагують ідеї самобутності розвитку російського народу та його переваги над іншими народами;

- доведено, що причиною еволюції державно-політичних процесів у становленні автокефального устрою православних церков була відсутність чіткої регламентації процедури проголошення нової автокефальної церкви. Внаслідок цього сформувалися «грецький» і «слов'янський» підходи в питанні автокефалії. Базовим положенням «грецького» підходу є визнання пріоритету Вселенського патріархату, який регулює православне життя й діяльність інших Помісних церков.

«Слов'янський» підхід передбачає існування Помісних церков як певної конфедерації автономних утворень, кожна з яких повністю незалежна одна від одної та має право самостійно надавати автокефалію своїй автономній частині. Політичний зміст автокефалії як зовнішньої адміністративної структури зумовив появу певних конструкцій і нашарувань, що утвердилися в церковній практиці й стали залежними від державно-політичних інституцій;

- охарактеризовано роль інституту президенства, участь парламенту та виконавчої влади, громадськості та політичних партій у формуванні релігійної політики й автокефального процесу в Україні; проаналізовано нормативні акти, що забезпечують контроль за дотриманням прав свободи совісті і віросповідання та орієнтовані на вирішення міжконфесійної конфронтації шляхом діалогу; доведено, що діяльність президентів України, незважаючи на їхній вибірковий підхід у дотриманні принципу рівності релігій, у сфері релігійної політики була спрямована на подолання церковного розділення й сприяла єдності та незалежності українського православ'я; проаналізовано діяльність Кабінету Міністрів України, яка була спрямована на підвищення рівня довіри між державою і церквою, ведення постійного діалогу для подолання міжконфесійних суперечностей; з'ясовано роль інститутів громадянського суспільства в конституюванні Помісної церкви України шляхом привернення уваги до автокефальної проблематики та впливу на політичні процеси;

- обґрунтовано положення про те, що в сучасних реаліях релігія є складовою публічної сфери і її використовують різні політичні сили для лобіювання власних інтересів, особливо напередодні виборів. Релігія і політика використовують спільні механізми маніпулювання поведінкою людей. Доведено, що взаємодія релігійної ідентичності з політичною складовою визначає вектори релігійної політики держави, які підвищують рівень довіри громадян: релігія, як і політика, орієнтована на спільноту, а не на конкретного суб'єкта; комунікація як засіб зв'язку не лише з послідовниками, а й із суспільством загалом; авторитет влади як носія національних традицій і наступника культурно-історичної спадщини; традиції реформування, через які впроваджують зміни, спрямовані на захист населення й реалізацію прав і свобод громадянина; війна як спосіб релігійного інституту визначити напрям релігійної політики та відносин із владою.

Уточнено:

- значення ролі православних церков у процесах політичних трансформацій, державному будівництві та формуванні нових ідентичностей в умовах військових конфліктів і міждержавних протистоянь, а також для тих спільнот, у яких і де етнічні й конфесійні межі збігаються і релігія була потужним фактором націотворення. Наголошено на участі представників православ'я у внутрішньополітичних процесах й геополітиці з метою відновлення статусу

православ'я та впливу й намаганні віднайти адекватні відповіді на виклики секуляризації й глобалізації;

- тезу про пристосування церкви до політичної географії держави через шляхом отримання автокефалії. З'ясовано, що розпад імперії на незалежні держави неминуче призводив до інституційних змін церковних кордонів, оскільки після формування нових незалежних держав (за національним принципом) кіріархальна церква не може підтримувати зв'язки із підлеглими церквами в новоутворених державах. Доведено, що принцип чіткої ієрархії порушено у зв'язку з неможливістю «прямого» спілкування, коли церковна столиця з її ресурсами та апаратом перебуває в одній країні, а підпорядкована єпархія – в іншій;

- політичні передумови для ініціювання надання автокефального статусу певній церковній організації: по-перше, це повна або часткова політична незалежність території, де буде інституціалізована нова автокефальна церква; по-друге, географічна віддаленість означеної території від Церкви-Матері; по-третє, етнічна, мовна й культурна відмежованість регіону від загальної кіріархальної церкви; по-четверте, наявність власної церковної історії та традицій; по-п'яте, відсутність розколів і розділень усередині церкви; по-шосте, політична підтримка держави, що відображена у давніх канонах та традиціях церкви. Доведено, що релігійна політика держави є ключовою вимогою на шляху до проголошення незалежної церкви.

Набули подальшого розвитку:

- політологічний аналіз релігійної політики органів державної влади з регулювання суспільних відносин у релігійно-церковній сфері, що включає визначення засад і принципів її реалізації. Стратегія держави в релігійно-церковній сфері й визначені нею як прийнятні моделі державно-церковних відносин регулюють її ставлення до екуменічної парадигми загалом та її реалізації в контексті міжконфесійного діалогу Помісної церкви України та Української православної церкви зокрема.

- розуміння механізмів впливу на церкву політичних інститутів, які в межах своїх конституційних повноважень посприяли утворенню незалежної української церкви. Доведено, що релігійна політика органів державної влади в процесах конституювання єдиної помісної церкви формувалася і здійснювалася на основі закріпленої законодавством моделі державно-церковних відносин та ставлення цих інституцій до православ'я. Установлено, що в складних суспільно-політичних і геополітичних реаліях Православна церква України є невід'ємною складовою вітчизняної публічної дипломатії, яка протидіє антиукраїнській пропаганді. Проаналізовано значення автокефального статусу у внутрішній і зовнішній політиці України в умовах боротьби з російськими та проросійськими силами;

- розгляд генези й сучасних інтерпретацій політичної концепції «русского мира», зокрема уточнено її зміст і місце релігійного чинника в реалізації цієї доктрини. Установлено, що «русский мир» є політичним проектом, головною метою якого є розвиток цивілізації на основі таких інтеграційних ознак: мова й культура; історична пам'ять спільноти та пов'язані з нею цінності; православ'я; лояльність до нинішньої Російської держави, котра прагне виступати всередині країни і на міжнародній арені як правонаступниця російської державницької традиції, органічними складниками якої є Російська імперія та СРСР. Поглиблено розуміння того, що російська влада використовує політичні механізми, щоб питання автокефалії залишалося відкритим упродовж тривалого часу й було дестабілізуючим фактором релігійно-політичних відносин в Україні.

Практичне значення дослідження. Теоретичні положення і висновки дослідження, сприяють кращому розумінню державно-політичних процесів у релігійній сфері. Виявлені особливості їхньої еволюції під час формування автокефального устрою дозволяють з'ясувати внутрішню складність і суперечливість взаємодії цих інституцій, створюють передумови для чіткішого вивчення сутності й моделей розвитку державно-церковних відносин. Це сприятиме подоланню міжправославного конфлікту, надасть нові можливості для діалогу в межах політичного й релігієзнавчого дискурсів, прокладе шлях до толерантності та взаєморозуміння. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані для вдосконалення законодавства у сфері державної релігійної політики й міжконфесійних відносин. Матеріали дисертації стануть у нагоді в державно-політичному, релігійному, міжконфесійному та екуменічному діалогах в умовах трансформації законодавчого поля щодо функціонування релігійних інституцій в Україні. Теоретичні положення та аргументи, викладені в дисертації, можна використати при підготовці навчальних програм, методичних матеріалів і занять із різних дисциплін, наприклад, «Політологія», «Релігієзнавство», «Державне управління» та ін. Результати дослідження також будуть корисними для політичних інституцій при налагодженні співпраці православних церков і релігійних організацій, які є учасниками процесів суспільно-політичного й релігійно-церковного життя в Україні.

Результати дисертації використані в навчальному процесі Державного університету «Житомирська політика» під час викладання таких дисциплін: «Політологія», «Політичні технології», «Пропаганда та комунікації», «Політичне прогнозування та консультування», «Стратегічні комунікації». (довідка про впровадження в навчальний процес № 148 від 12.09.2022 р.).

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційна робота є завершеною науковою працею. Наукові положення, висновки, рекомендації та пропозиції, які винесені на захист, були одержані автором особисто. З наукових праць,

опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача. Внесок автора в працях, опублікованих в співавторстві, зазначено у переліку основних публікацій за темою дисертації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження пройшли обговорення на методологічних семінарах та засіданнях кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування Державного університету «Житомирська політехніка». Результати дисертації апробовані під час роботи таких *міжнародних конференцій*: XIII International Scientific and Practical Conference (Warszawa, 2019); «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Монреаль, 2019); «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (Львів, 2019 р.); «Летние научные чтения» (Київ, 2019 р.); «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Канада – Сербія – Азербайджан – Польща – Україна, 2020 р.); «Розвиток науки в ХХІ столітті» (Харків, 2020 р.); «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Канада – Сербія – Азербайджан – Польща – Україна, 2020 р.); *всеукраїнських наукових та науково-практичних конференцій*: «Унезалеження православних та його вплив на релігійно-церковне і суспільно-політичне життя сучасної України» (Київ, 2019 р.); «Єдність православних в Україні: стан, проблеми, шляхи досягнення» (Київ, 2019 р.); «Православна церква України: Всеправославне визнання та міжнародна суб'єктність» (Київ, 2019 р.); «Постать Бориса Тена в інтелектуальному дискурсі» (Житомир, 2019 р.); «Релігія і насилля в історичній ретроспективі: взаємозалежність чи взаємовиключення» (Житомир, 2020 р.); «Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах» (Вінниця, 2020 р.); III Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю (Вінниця, 2022 р.); «Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах» (Вінниця, 2021 р.); та науково-методичному семінарі «Міжнародні та регіональні конфлікти ХХ – початку ХХІ ст.» (Житомир, 2021 р.); Global Media and Information Literacy Week 2021 (Харків, 2021).

Публікації. З теми дисертаційного дослідження опубліковано 59 наукових праці, зокрема 1 індивідуальна монографія, 35 наукових статей, із них 17 – у наукових фахових виданнях України з політичних наук, 10 – у закордонних наукових виданнях, 3 – у збірниках, що входять до бази Web of Science, 5 – в інших наукових виданнях та 23 тези конференцій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 466 сторінок, з яких основний зміст – 387 сторінок. Список використаних джерел містить 817 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет; окреслено теоретико-методологічні принципи та методи дослідження, розкрито положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення, перспективи використання результатів дисертації, подано інформацію про форми їхньої апробації, конкретизовано структуру дисертації.

У **першому розділі** «Джерельна база та методологія дослідження ролі політичних детермінант конституювання Помісної православної церкви» охарактеризовано джерельну базу дослідження, проаналізовано генезу державної політики у релігійній сфері в процесі конституювання Помісної православної церкви, досліджено закономірності й особливості формування автокефального устрою, визначено принципи та методологію дослідження.

У **підрозділі 1.1** «Державна політика щодо релігії як об'єкт політичного аналізу» визначено, що комплексне дослідження міжконфесійних та державно-церковних відносин за період незалежності України актуалізовано під впливом багатьох факторів та причин: прагнення до національно-духовного відродження, стрімке зростання ролі й місця церкви в житті суспільства, розширення парафіяльної мережі, наявність зовнішніх загроз національній безпеці країни, значного консолідуючого чинника релігії та загальної стабілізації соціально-політичного життя суспільства. Історіографія досліджуваної проблеми є специфічною. Політологічний аспект студій ґрунтується на вже наявному міждисциплінарному підході до аналізу означеної проблеми – процесу толерантизації міжконфесійних відносин і формування оптимальної моделі державно-церковної взаємодії в Україні. Проблема розділення православних церков в Україні на різні юрисдикції є неприпустимою та «неприродною». Доведено, що зважаючи на стратегічну важливість цього питання, держава вправі його порушувати, задавати вектор можливих варіантів виходу із сучасної кризи та сприяти його майбутньому розв'язанню. Визначено, що запобігання та нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, в тому числі і релігійним, – ключове завдання державної політики. Проблема формування єдиної незалежної православної церкви – одна з ключових для національної безпеки України. Особливо це стало помітним після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Тому місце і роль релігії в політичному житті сучасної

України, її вплив на політичне життя та трансформацію її політичної системи є надзвичайно потужним.

У підрозділі 1.2 «*Методологія дослідження державної політики щодо релігії як об'єкт політичного аналізу*» представлено основні методи і принципи цілісного політологічного осмислення еволюції державної політики у сфері релігії в Україні на шляху формування Помісної православної церкви. Основним методологічним підходом у роботі є міждисциплінарний, що дав можливість об'єктивно, системно і цілісно висвітлити й охарактеризувати еволюцію автокефальної проблематики в релігійній політиці.

Під час дослідження розвитку політичних процесів у релігійній сфері ми послуговувалися порівняльно-історичним аналізом історико-політичних джерел формування релігійної політики. Для вивчення структурних складових автокефалії як форми церковного устрою, визначення її головних характеристик та функцій було застосовано структурно-функціональний метод. Його застосували для порівняння автокефальних концепцій у вченнях православних церков як засадничих для процесу релігійної політики на шляху до автокефалії.

Феноменологічна методологія взаємовпливу релігії та політики використана для типологізації й систематизації автокефальних підходів різних православних церков, що передбачає розгляд її в єдності й різноманітті соціальних виявів. Історико-генетичний аналіз широко використано для опрацювання засад, форм і методів управління й регулювання церковними інституціями при виробленні та реалізації релігійної політики для вирішення проблем автокефалізації.

У дослідженні осмислено досягнення цивілізаційного підходу щодо розуміння історичних процесів впливу релігійної політики на шляху до автокефалізації. Саме цей підхід є одним з основних для інтерпретації всесвітньої історії в сучасній політології, який розглядає цивілізацію як самостійне, цілісне соціально-історичне утворення, сформоване на стійких духовних і культурних цінностях, котрими послуговується переважна більшість суспільства.

Вищезазначений набір методологічних підходів дозволив з'ясувати, що сучасні моделі державно-церковних відносин ґрунтуються саме на ранніх традиціях, які за всього багатства політичних варіацій, зберігають свою первинну основу. Цивілізаційний вимір візантизму знайшов свій вияв у політиці, що відкрито декларує свій православний патріотизм, у закликах любові до батьківщини у визначених територіальних межах та одновірців по всьому світу. Особливому засудженню з боку політики піддані прояви національних почуттів, котрі породжують ксенофобію, міжетнічну ворожнечу, поділ народів на вищі і нижчі. При цьому політики доводять перевагу єдиного православного суспільства, що в межах однієї національної, етнічної чи громадянської спільноти формує православний народ.

У підрозділі 1.3 «Джерельна база дослідження державної політики щодо церкви й релігійних організацій» здійснено теоретичний аналіз політичного та філософського підходів до осмислення еволюційних політичних процесів і релігійних трансформацій у формуванні автокефального устрою православних церков. Перший з них представлений працями, що розкривають структуру Вселенської церкви; політичний вплив держави на процес церковного адміністрування; державно-адміністративне підґрунтя автокефального устрою; розуміння помісності; апостольську проповідь і формування перших незалежних церков; державно-церковний діалог; догматично-канонічне обґрунтування автокефалії; політичний досвід православноорієнтованих країн щодо конституювання церковної незалежності; можливості державного регулювання церковного процесу; моделі державно-церковної взаємодії у провідних країнах світу; релігійну ситуацію в країнах пострадянського простору (у компаративному аспекті); конфліктогенні чинники в релігійному середовищі України; перспективи міжконфесійної взаємодії.

Другий підхід до інтерпретації автокефальної проблематики пов'язаний з джерелами християнського віровчення, уніфікованими в канонічному корпусі церковної літератури й соборних ухвалах і рішеннях, а також зафіксованими церковною традицією та Переданням. Сюди ж варто зарахувати канони Вселенських і Помісних соборів, правила святих отців, постанови архієрейських соборів окремих національних церков, офіційні заяви Предстоятелів тощо. Це стосується й державних документів, у яких йдеться про церкву та врегулювання внутрішньоцерковних і державно-церковних відносин, насамперед періоду Візантії, коли держава безпосередньо керувала церковними справами. До розгляданої групи належать також міжнародні декларації й документи світового рівня.

Важливу роль у вивченні проблеми автокефалії мають праці представників сучасної політології та релігієзнавства, зокрема В. Бокоч, В. Войналовича, М. Головатого, В. Горбатенка, В. Єленського, С. Здіорука, А. Колодного, М. Палінчака, Л. Прокопчук, О. Сагана, Л. Филипович та ін. Актуалізація ключових ідей цих науковців дозволила з'ясувати головні аспекти проблематики дослідження у світовому та вітчизняному контекстах.

З-поміж вітчизняних і зарубіжних досліджень, у яких вивчають генезу й еволюцію політичних процесів у формуванні автокефального устрою Православних Церков, найвагомішими вважаємо роботи таких авторів: О. Білоус, О. Бортнікова, Г. Єрмакова, О. Кудояр, І. Ломака, В. Мороз, Ю. Пайда, Р. Пасічного, С. Продивус, П. Рабінович, Г. Сергієнко, П. Стеблина та ін.

Серед наукових праць, у яких розглядають різні аспекти впливу релігії на політичне життя українського суспільства, форми взаємодії політики й релігії,

виділимо розвідки вітчизняних науковців А. Арістової, М. Бабія, В. Балуха, В. Бондаренка, О. Валецького, В. Журавського, С. Зубченка, А. Іщенка, Е. Кардоша, О. Литвиненко, С. Онищука, В. Токмана, Н. Худоби А. Юраша, В. Яблонського та ін.

Проаналізувавши, наскільки ґрунтовно висвітлені розглядані нами питання в джерельній базі, ми дійшли висновку про фрагментарність представлення теми в опублікованих виданнях із політології та релігієзнавства. Водночас, ці джерела стали підґрунтям для подальшого поглибленого аналізу зазначеної проблематики та релігійної політики у різні історичні епохи, основою для розкриття трансформаційних процесів щодо автокефалії православної церкви.

У другому розділі **«Ретроспектива помісності та аналіз політико-адміністративної системи церкви»** розглянуто політичні аспекти помісності в контексті релігійної традиції, досліджено основні детермінанти політико-адміністративної системи православних церков, розкрито політичний вплив на формування давніх патріархатів.

У *підрозділі 2.1 «Політико-адміністративні аспекти помісності в контексті релігійної традиції»* доведено, що головним принципом церковного устрою ранньохристиянського періоду є помісність, яка забезпечує політичну єдність християнської спільноти в євхаристійному зібранні на визначеній території. Історичний розвиток принципу помісності та його загальні основи в різних політичних формах були закладені ще в апостольські часи. Тоді була сформована учнівська ідентичність, яка спиралася на віру в Ісуса Христа й відданість Його вченню. Учнівство сприяло формуванню братств, члени яких мали спільні переконання, чого можна було досягти лише спілкуючись з Богом та один з одним через Бога, політичній спільності й агапічній любові. Перебуваючи всередині громади, християни вибудовували діалог єдності й утворювали політичну спільноту, через яку наближалися до Бога. Ранньохристиянські громади були спільнотами, об'єднаними єдиним духом, кров'ю та місцем перебування. Перші громади трансформувалися від спільності духу за допомогою причастя до спільного місця розташування. Саме в єдності духу й причастя Дарами виникало політичне братство, яке гуртувалося на основі крові (родинності) та дружби (духу), зумовлюючи самотність адміністративного устрою, незалежність і самоуправління громади.

Цілісність кожної громади обумовлювала її самотійність та повноту церкви, котра має все необхідне для життя й не залежить з цього погляду від іншої громади. Існування та діяльність інших громад не були перешкодою для самотійного функціонування окремої спільноти, й одна громада не залежала від іншої. Тому в часи апостолів кожна місцева церква була автокефальною. Розуміння політичної структурованості учнівських громад у ранньохристиянський період не набуло

єдиного та завершеного вираження в новозавітній літературі. Воно набуло вираження в різних формах, залежно від осмислення мети створення й подальшого функціонування таких об'єднань. Ідеї політичної спільності ранньохристиянських громад автори проявляли в особливому стилі, використовуючи різні свідчення, найменування, символічні образи та ускладнену метафорику.

У **підрозділі 2.2 «Суспільно-політичні детермінанти церковної помісності й автокефалії у візантійському просторі»** на основі політологічного аналізу встановлено, що після Вселенських соборів саме поняття автокефалії нівелювалося у зв'язку зі значними змінами в геополітичній ситуації у світі. Політична, географічна та економічна складові стали основним рушієм формування церковно-адміністративного управління й розподілу. Усі Помісні церкви, крім Московського патріархату, підпадали під вплив Константинополя, сформувавши специфічне розуміння статусу й становища автокефальних церков. Церковна незалежність до «параду автокефалій» на Балканах утратила історичний та еклезіологічний зміст.

В історії Вселенського православ'я можна виокремити три великі періоди в процесі політичних трансформацій, пов'язаних з автокефалією. Перший – давній, коли поширювали віру, засновували нові митрополії. Так утворилися перші (давні) патріархати: Римський, з яким відбулося розділення у 1054 р., Константинопольський, Олександрійський, Антіохійський та Єрусалимський. Церквам статус автокефалії не надавали. Вони були затверджені Соборами як наявні й автокефальні. Другий період – це возведення Московської церкви в ранг патріархії в 1589 р. Давні патріархати втрачають державницьку незалежність і вплив у своїх країнах. У релігійному сенсі вони й далі посідають перші місця в диптиху, але в політичному та загальносвітовому значенні відіграють усе меншу роль. Третій період – поява нових автокефальних церков, які отримали повну незалежність. Кожна із новопроголошених автокефалій почергово займає певне місце в диптиху.

Період від Вселенських соборів і до ХХ ст. демонструє трансформацію структури церкви та ролі держави у цьому процесі. Характерною особливістю «нових» автокефальних церков є державний фактор, що є не лише православним вираженням власного народу, а й основним каталізатором змін у церковній юрисдикції національної церкви. Без впливу державного фактору на міжнародній арені не була б сформована й проголошена жодна із нових автокефальних церков. У національній та постнаціональній період державна влада часто була ініціатором змін у сфері церковного адміністративного устрою. Доказом цього є боротьба балканських національних держав за громадянську й церковну незалежність. Однак сам принцип було започатковано ще в період Візантійської імперії, коли влада долучалася до вирішення всіх церковних питань, зокрема й постановки

проблеми автокефального устрою церков.

У *підрозділі 2.3 «Сучасне церковно-політичне адміністрування в країнах традиційного поширення православ'я»* встановлено, що вплив політичної влади на релігійну сферу сприяв формуванню теорії «пентархії», в основу якої закладені канонічне обґрунтування, апостольська спадковість і давній авторитет. Першою характерною рисою автокефалії була можливість її скасування. Друга особливість полягала в тому, що автокефальність не передбачала певної залежності. Автокефальні церкви не розглядали як конфедерація незалежних церков. Третьою особливістю є активне втручання держави у внутрішні справи церкви. Церковна єдність спиралася не на доктринальне (догматичне) начало, а на політичне державне регулювання. Четверта особливість – формування неофіційного статусу автокефальних церков: традиційні автокефальні церкви (п'ять давніх патріархатів) і «нові» автокефальні церкви. Автокефалія останніх була пов'язана із утворенням нових православних держав (Греції, Румунії, Сербії, Болгарії та Чорногорії). Основою їхньої ідентичності була нація, а мотивом – боротьба з імперіями. Нові автокефальні утворення отримали умовну незалежність, яку за необхідності могли відкликати або відтермінувати. Такий підхід мав на меті контроль кожної з локальних (Помісних) церков. Поділ на окремі структурні одиниці сприяв кращому управлінню й функціонуванню незалежної церкви.

Характерною особливістю автокефалізації було державне та політичне регулювання цього процесу. Держава відігравала важливу роль у створенні й діяльності церковних адміністрацій: державними розпорядженнями надавали чи нівелювали автокефальний статус для церков сусідніх країн. Після падіння Візантійської імперії держава втратила можливість примусу та контролю у церковній сфері, що призвело до численних розколів і появи паралельних юрисдикцій у багатьох країнах світу. Відносини автокефальних церков визначали принципи невтручання в справи одна одної та захист власних прав, що призвело до втрати єдиної Церкви на Вселенському рівні.

У **третьому розділі «Політизація процесу автокефалізації та церковно-адміністративної системи управління православної церкви»** охарактеризовано трансформацію адміністративного та політичного статусу православної церкви, досліджено суспільно-політичні детермінанти церковної помісності й автокефалії у контексті державного адміністрування, проаналізовано політизацію процесу автокефалізації та церковно-адміністративної системи управління православної церкви.

У *підрозділі 3.1 «Політичний чинник автокефального устрою православної церкви як інституту суспільно-політичних відносин»* доведено, що в церковному житті постійно відбуваються процеси автокефалізації, зумовлені політичними й геополітичними трансформаціями, які призводять до зміни

церковних кордонів, звуження або розширення «канонічної території», реструктуризації сфер церковного впливу. Політичні події XIX–XX ст. по-новому змусили замислитися над питанням автокефалії та можливістю її набуття. У зв'язку із розпадом імперій було проголошено низку нових національних держав, населення яких вимагало також власної церковної незалежності.

Балканські країни спричинили переворот у розумінні церковної незалежності, унаслідок чого було напрацьовано новий підхід до самого процесу та причин автокефалізації. Автокефалія нового часу була винайдена наново й стала способом деімперіалізації і деколонізації. В основі кожної національної автокефалії XIX–XX ст. – переважало бажання втекти від імперії й здобути незалежний політичний статус. Нові автокефалії, як і в епоху Середньовіччя, залежали від держави. Усі автокефалії були ініційовані монархами. У XIX–XX ст. змінилося лише те, що ініціаторами змін церковно-адміністративного устрою стали республікансько-монархічні уряди.

Православні церкви підтримують обґрунтування й канонічну зумовленість самого інституту автокефальності. У процесі передсоборних нарад Великого Собору було одногосно вирішено обґрунтувати вчення про автокефалію виключно на канонічному праві й церковній традиції. Представники Помісних церков досягли згоди в питанні, що проголошення нової автокефальної церкви – це справа Вселенського масштабу. Тому необхідне одногосне визнання всіх церков, незалежно від способу самого проголошення й підписання Томосу та ролі в цьому процесі Вселенської патріархії. Будь-яка автокефальна церква не може одноосібно вирішити справу загальноцерковного рівня. Новопроголошена автокефальна церква є рівноправною сестрою-учасницею всіх уже визнаних Помісних церков. Ніхто в односторонньому порядку не може позбавити її нового статусу.

У підрозділі 3.2 «Політичний та адміністративний статус автономних, самопроголошених та невизнаних церков» на основі політологічного аналізу процесу системотворення структури Вселенського православ'я з'ясовано, що в інституційній та організаційній формах релігійного об'єднання важливим структурним елементом Вселенської церкви є автономія. Надання автономії було зумовлене територіальною віддаленістю від материнської церкви або її розташуванням на території іншої держави. В історії становлення сучасної структури Вселенської церкви зміна державних кордонів зумовлювала набуття автономного статусу якоюсь із її частин. Якщо країна здобула або проголошувала незалежність, закономірно поставало питання про незалежність церкви, хоча б на правах автономії. Функціонування інституту церкви як автономії характерне для країн, у яких історично православ'я не було домінуючою релігією. Але оскільки незалежна церква завжди була підґрунтям для державної самостійності, сучасні суверенні держави прагнуть відповідного статусу і для власних церков.

Відмінність між автокефалією та автономією полягає в самостійності / несамостійності вибору свого першоієрарха. Автокефальна церква самостійно, через волевиявлення єпископату, обирає й ставить кандидата на предстоятельський престол. В автономних церквах глава материнської церкви рукопокладає й обирає її першоієрарха. Тобто кіріархальна церква прямо впливає на вибір очільника автономного утворення. Автономія – це залежна частина загальної великої автокефальної церкви. Власні відносини з Помісними церквами автономна церква здійснює не безпосередньо, а через кіріархальну церкву. У внутрішніх справах вона є незалежною, проте загалом – це самоуправна частина одного цілого. Відповідно церковна політика й розпорядження автокефальної церкви є загальнообов'язковими і для її структурної одиниці – автономної церкви.

Інститут автономії пройшов складний шлях становлення, проте сьогодні відсутній загальноприйнятий механізм набуття церквою цього статусу з його подальшою реорганізацією до повної незалежності. Різні підходи в інтерпретації складових інституційного середовища для забезпечення задоволення відповідних суспільних потреб у культовій сфері загострили відносини між Помісними церквами. Інституційний дискурс у православ'ї пов'язаний із проблемою визначення канонічної території Помісної церкви й правом набуття автономного статусу. Компетенція вирішення цього питання покладена на Собор за участі всіх православних ієрархів. Наявні підходи до вирішення проблеми автономії та «паралельних юрисдикцій» призвели до інкорпорації неканонічних і самопроголошених утворень до визнаних церков.

У *підрозділі 3.3 «Православна діаспора як сучасний церковно-політичний феномен»* встановлено, що активна міграція населення на початку ХХ ст. призвела до масового формування нових православних етнорелігійних утворень. Географічні межі поширення церков діаспори охоплюють територію обох континентів Америки, а також Західної Європи й Австралії. У цих регіонах проживає основна частина православної діаспори. Тому саме тут сформувалася найбільша кількість православних церковних одиниць, що стали причиною політичних конфліктів щодо юрисдикційної належності та можливості канонічного оформлення церков православної діаспори.

Відсутність визначених правил духовної опіки над неправославними країнами й діаспорою призвела до суперечок з цього приводу між Помісними церквами. Кожна із них відстоювала власне право на опіку над емігрантами з Батьківщини. Це спричинило юрисдикційний колапс, який втілювався у наявності кількох «паралельних юрисдикцій» в одній країні або в одному місті. За відсутності єдиної законної юрисдикції, у межах однієї національної церкви почали з'являтися релігійні організації, що представляли різні конфесії.

На початку ХХ ст. сформовано два підходи для вирішення колізії з

православною діаспорою. Перший передбачав можливість кожної Помісної церкви проводити місіонерську роботу в країнах, у яких православ'я не мало стійких позицій. Материнська церква повинна була опікуватися своїми вірянами поза межами Батьківщини. Допускали можливість існування декількох паралельних юрисдикцій на одній території, а натомість представники визнаних церков отримували право засновувати парафії, підконтрольні їхній Церкві-Матері. Другий підхід визначає виняткове право Константинопольського патріархату, як першого серед рівних, опікуватися церквами діаспори. Вселенський престол обґрунтовує свої позиції постановами й правилами давньої церкви. Митрополит отримує незалежність від архієрея столичної кафедри, самостійно розпоряджається церковним життям у ввіреній йому країні, але його призначення залежить від Константинополя.

Грецькі церкви надають перевагу примату першості Вселенського патріарха, який канонічно має право окормлювати вірян за межами імперії. Однак в умовах ХХІ ст. значна кількість Помісних церков вважає, що такі претензії Константинопольського патріарха безпідставні. Вони наполягають на скликанні спеціальної наради Предстоятелів або Вселенського собору, котрі допоможуть урегулювати питання діаспори. Сучасні незаангажовані ієрархи схиляються до думки, що необхідне утворення нових автокефальних церков замість церков діаспори. Це вирішить політичні проблеми й канонічно врегулює сучасну ситуацію у Вселенській церкві.

У четвертому розділі «Державна політика України щодо церкви й релігійних організацій у контексті конституювання Помісної православної церкви» йдеться про формування державно-церковних відносин та трансформацію вітчизняного законодавства у сфері релігії та свободи совісті в роки незалежності України; зазначено роль інституту президенства у визначенні й реалізації проекту Помісної православної церкви, досліджено діяльність політичних інституцій під час конституювання Помісної церкви України.

У підрозділі 4.1 «Політика української держави в контексті боротьби за незалежну православну церкву у ХХ-ХХІ ст.» стверджується, що культурно-цивілізаційний вплив Візантійської імперії був визначальним для формування православ'я на території сучасної України. Характерною особливістю візантизму є його взаємозалежність із державною владою й політикою, яку вона реалізує. Зв'язок релігії та політики візантизму відображено у концепціях симфонії влад, соборності й етатизму.

Виявлено особливості «київського християнства», що якісно відрізняють цю церковну традицію від інших. А саме: тут пропагували рівність і рівнозначність усіх народів та відстоювали теорію загальної історії поступального розвитку й поступового залучення всіх народів до християнської віри; обстоювали ідею

відокремлення «київського християнства» від зовнішнього церковного керівництва та чужого впливу, оберігали власні церковні традиції, обряди й культуру; обґрунтовували зародження на Русі нового типу національної самосвідомості.

Перша половина ХХ ст. була насичена боротьбою Української держави різних формацій за церковну незалежність від Москви. Державною та церковною владою було здійснено чотири основних спроби проголошення автокефалії Української церкви. Однак, жодна з них не була успішно завершена. Встановлено, що основною причиною невдачі українських переговорних делегацій у Константинополі була відсутність стабільної української державності. Як самостійна сформована держава Україна не мала впливу на міжнародній політичній арені. Доведено, що важливим фактором протидії автокефалізації Української церкви була діяльність Російської православної церкви та радянської влади загалом.

Проблема релігійної самоідентифікації загострилася у часи розбудови нової демократичної України після 1991 р. Однак, за роки державної незалежності Україна так і не здобула міжконфесійного миру та не зуміла припинити конфлікти на релігійному підґрунті. Тривалий час в Україні функціонувало юрисдикційне розділення православних церков, які були схожими сутнісно, але різними за формою. Усі гілки ідентифікували себе із Києво-Володимировим хрещенням, спільною історією та українською землею. Утворення Православної церкви України завжди було основним вектором руху згуртування гілок українського православ'я навколо ідеї автокефалії та злиття заради проголошення Помісної церкви. Тому Вселенське визнання цього процесу – це логічне завершення важливої справи становлення незалежності України загалом. У нових реаліях церква активно сприяє процесу духовного й національного відродження, розширює сферу свого соціального служіння.

У підрозділі 4.2 «Інститут Президентства у реалізації проєкту Помісної православної церкви» доведено, що інститут Президентства в межах своїх конституційних повноважень впливає на формування релігійної політики і релігійних процесів в Україні. Діяльність першого Президента України Л. Кравчука була пов'язана з питанням реалізації політики у сфері релігійних відносин державної влади й церковних інституцій. Релігійна політика першого президента сприяла формуванню нового підходу у виборчій технології, що трактував релігію як спосіб досягнення політичних цілей. Президент сприяв процесам релігійного відродження, побудові відносин держави і церкви, прагненню створити єдину Помісну православну церкву.

Спрямованість політики президента Л. Кучми на гармонізацію відносин з Росією наклала відбиток на питання незалежності української церкви. Усвідомлюючи всю небезпеку протистояння між православними конфесіями, глава

держави в релігійній політиці зосередив увагу на побудові міжцерковного діалогу й вирішенні проблеми об'єднання церков. У публічних виступах він говорив про важливість утворення єдиної помісної Української православної церкви. Однак, перебуваючи посту Президента України на впродовж двох термінів Л. Кучма не зумів вирішити питання незалежності української православної церкви, попри наявність таких спроб.

Пріоритетним напрямком релігійної політики В. Ющенко було створення єдиної Помісної церкви. Налагодження тісної співпраці президента з православними конфесіями було зумовлене спробою подолати церковне розділення, сприяти єдності й незалежності українського православ'я. На цьому шляху він значно активізував переговорний процес між церквами для пошуку спільних засад, які б єднали, а не роз'єднували православні конфесії. Однак політика В. Ющенко не була позбавлена помилок, які не дозволили йому завершити об'єднання церков у єдину помісну структуру. За його каденції відбулося зближення Константинополя та Києва.

За період свого президентства В. Янукович відкрито підтримував УПЦ, ігноруючи інтереси інших конфесій. Здобутки попередніх керівників держави у питанні створення української помісної церкви були зведені нанівець. Це призвело до згортання партнерських відносин між державою і церквою. В. Янукович розумів єдність українського православ'я як існування єдиної православної юрисдикції. З цією метою він різними способами чинив тиск на духовенство й вірян УПЦ КП для їхнього переходу в УПЦ.

Президент України П. Порошенко продовжував докладати зусилля до вирішення проблеми незалежності української церкви. Результатом його релігійної політики стало підписання між Україною й Константинопольським патріархатом Угоди про співробітництво та об'єднання українських православних церков в єдину релігійну організацію – Православну церкву України. Президентська кампанія 2019 р. П. Порошенка значною мірою ґрунтувалась на здобутках від отримання Томосу й заснуванні єдиної помісної православної церкви. З цією метою він розпочав «Томос-тур» містами України, у якому його супроводжували високопоставлені представники духовенства.

Передвиборна президентська програма В. Зеленського не містила положень, які стосувалися питань релігійної політики. Хоча В. Зеленський та очільник ПЦУ митрополит Епіфаній мають спільні проукраїнські погляди та європейську орієнтацію щодо розбудови країни, однак налагодити конструктивні відносини їм заважають політичні сили, які за ними стоять. Президент В. Зеленський формує партнерські відносини з різними конфесіями відповідно до Конституції України, не надаючи переваг і преференцій жодній із релігійних організацій.

У підрозділі 4.3 «Державні інститути у процесах конституювання

Помісної церкви України» встановлено, що на формування релігійної політики й релігійних процесів в Україні впливають політичні інститути парламентаризму, виконавчої влади, громадянське суспільство й політичні партії. Закони, які були ухвалені Верховною Радою України впродовж останніх років, відповідають суспільним запитам. Політизація релігійного середовища ускладнювала процес законотворення, а зміст проєктів щодо регулювання державно-церковних відносин українські політики й релігійні організації сприймали неоднозначно. Низка законів, що їх розглядала Верховна Рада України, призвела до загострення конфліктів і суспільного збурення. Особливе напруження в стінах Верховної Ради викликало питання про автокефалію православної церкви в Україні, яке було з-поміж пріоритетних у роботі Комітету з питань культури і духовності.

Одним із важливих напрямків релігійної політики Кабінету Міністрів України після проголошення незалежності України було врегулювання конфлікту в православному середовищі шляхом набуття Українською православною церквою автокефалії. Діяльність виконавчого органу влади була спрямована на вирішення складної ситуації між православними церквами шляхом створення єдиної Помісної Церкви за безпосередньої підтримки Вселенського патріарха. Однак у межах своїх повноважень Кабінет Міністрів України не міг долучитися до процесу створення Помісної церкви, проте робив усі необхідні кроки, щоб сформувати підґрунтя для його реалізації. Релігійна політика цього органу державної влади здійснювалася шляхом розроблення і втілення планів діяльності на середньостроковий період та/або планів роботи на рік, зорієнтованих на реалізацію завдань Програми діяльності Кабінету Міністрів.

З метою налагодження міжконфесійного діалогу з ініціативи президента України Л. Кучми була створена Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) як міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. Ця перша міжконфесійна інституція об'єднала зусилля різних конфесій у справі духовного відродження України й координувала міжцерковний діалог в Україні і за її межами. Важливим напрямом діяльності Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій було започаткування міжцерковного діалогу між православними конфесіями для досягнення порозуміння, примирення та об'єднання в одній релігійній структурі. Завдяки спільним зусиллям Верховної Ради України й української влади було створено сприятливе підґрунтя для появи єдиної Помісної церкви в Україні. З цією метою вони проводили систематичні зустрічі з вищим керівництвом держави.

У підрозділі 4.4 «Роль громадянського суспільства та політичних партій у процесах конституювання ПЦУ» визначено, що сучасна суспільно-політична ситуація в нашій державі вимагає нового формату спілкування між її суб'єктами. Цей формат повинен передбачати відкритість і прозорість, стати платформою

взаємодії та формування суспільних інтересів, набути важливості у формулюванні загальнонаціональних завдань і цілей. Публічна політика, державно-конфесійні й міжконфесійні відносини повинні формуватися на основі таких складників: а) виваженість публічної політики з домінуванням верховенства права і поваги до людської гідності; б) потенціал колективної самоорганізації релігії на рівні громадянського суспільства; в) опертя на об'єктивні передумови забезпечення стандартів релігійної свободи і свободи віросповідань; г) урахування можливих ризиків для її реалізації. Усе це сприятиме динамічній рівновазі в українському суспільстві, більшій прогнозованості політико-релігійних відносин і успішному протистоянню гібридним загрозам у гуманітарній сфері.

Важливим інститутом політичної системи держави є політичні партії, що виражають інтереси певної частини населення або соціальних груп. В умовах традиційної релігійності українського суспільства політичні партії дуже часто використовують релігійні організації для завоювання симпатії населення, особливо під час виборчих кампаній. Парламентські та президентські вибори чітко показали конфесійну належність українського політикуму й політичні позиції українських церков. У виборчій поведінці електорат поступово стає все більше залежним не від політичних програм або платформ, а від конфесійної належності виборців великих соціальних груп.

Досліджено, що головним питанням релігійної політики вищих органів державної влади було становлення міжконфесійної злагоди між православними церквами, яка сприяла б формуванню єдиної незалежної церкви. Спільними зусиллями Верховної Ради України, Президентів України, Кабінету Міністрів України, інститутів громадянського суспільства і політичних партій український народ домогся незалежності українського православ'я.

У п'ятому розділі «Помісна православна церква в нових суспільно-політичних реаліях» йдеться про суспільно-політичні виклики для сучасного українського православ'я, яке, попри проголошення автокефалії, залишається розділеним на різні юрисдикції; встановлено загрози та небезпеки, які несе ідея «руського мира» для цілісності України; висвітлено участь українських церков у сучасних суспільних процесах нашої держави та роль вітчизняного православ'я у війні Росії проти України.

У підрозділі 5.1 «Виклики «руського мира» для Української православної церкви» доведено, що інтеграція України в європейський простір відбувається в умовах боротьби, з одного боку, з російською владою і церквою, з другого, – з проросійськими політичними й церковними силами, які нав'язують їй свій цивілізаційний проєкт «руського мира». Концепція «руського мира» ґрунтується на ідеї єдності російського, українського та білоруського народів. Політичною метою цих намагань є заперечення існування незалежних і самостійних українського й

білоруського народів поза російським політичним, культурним і релігійним простором. В умовах війни з Україною представники «русского мира» ставлять під сумнів існування української держави. Сьогодні «русский мир» є геополітичною ідеологічною доктриною, яка обґрунтовує війну Росії проти України, й реалізується у формі «спеціальної військової операції» з метою «захисту людей, які протягом восьми років зазнають знущань, геноциду з боку київського режиму». Це найбільш насильницька та ексклюзивна форма цієї доктрини. Вона надає православ'ю важливе місце, а тому активно долучає до реалізації цього проєкту Російську православну церкву. Нині ця релігійна структура в РФ надмірно політизована і стала суб'єктом сучасної геополітики цієї держави.

З'ясовано, що концепція «русского мира» формувалась у чотири етапи. Тобто, від формування цієї ідеї та змістового наповнення терміну «русский мир» й окреслення його структури, до означення Росії як окремої і в багатьох аспектах вищої цивілізації. Механізмом поширення цієї концепції на внутрішньому й міжнародному рівнях є урядові та громадські організації.

У підрозділі 5.2 «Вплив Помісної православної церкви на суспільні процеси в Україні» проаналізовано, що поліконфесійний вимір України – це історично й політично сформований феномен українського суспільства, що увібрав у себе ознаки, котрі характеризують сучасний демократичний соціум і демонструють рівень культури й толерантності населення. Втілення в життя принципів релігійної свободи та толерантності, громадянських свобод, свободи совісті стало парадигмою цивілізованого буття культур, релігій і церков. В Україні немає підстав говорити про Єдину православну церкву в майбутньому. Українська автокефальна церква буде розвиватися власним шляхом, і лише від її позитивного іміджу й активної місіонерської діяльності можна очікувати збільшення кількості вірян. Переходи парафій не повинні відбуватися з використанням насилля або державного впливу, бо це суперечить ментальності та багатовіковій волелюбній традиції українців.

Визначено, що соціальний складник є невід'ємним атрибутом функціонування Православної церкви України, яка протягом короткого періоду конституювання стала реальним суб'єктом суспільного життя. Повноцінно реалізуючи свою суспільну місію, ПЦУ успішно провадить багатовекторну соціальну діяльність. Соціальне служіння постає як суспільно значуща діяльність, яку здійснює церква з метою пропагування духовності, формування цінностей громадянського суспільства внаслідок налагодження міжконфесійної та міжрелігійної співпраці, взаємодії з іншими соціальними інститутами. Аналіз напрямів соціального служіння християнських церков показав постійний прогрес у розширенні сфер служіння, удосконалення його методів. Доведено, що основною формою впливу Православної церкви України є формування світової громадської

думки щодо війни в Україні та її наслідків на соціально-економічні, суспільно-політичні та моральні процеси.

Проаналізовано, що важливим імперативом сучасної політичної системи є розуміння причин виникнення й шляхів вирішення екологічних проблем. Стратегічні програми розвитку держав, політичні кампанії, громадські обговорення та наукові дослідження все більше уваги звертають на проблеми екологічної відповідальності, яка зосереджена не лише на не заподіянні шкоди природі, а й на її компенсуванні. Церква як соціальний інститут змушена реагувати на глобалізаційні виклики, тому приділяє значну увагу проблемам пандемії та екології.

У *підрозділі 5.3 «Роль Української церкви в російсько-українській війні»* досліджено, що війна Росії проти України актуалізувала роль Церкви як інституції шляхом виконання гуманітарної місії та духовної опіки військових. Війна РФ проти України стала потужним каталізатором цивілізаційного вибору інституцій українського православ'я. Відкрита агресія остаточно поляризувала позиції православних церков щодо національної ідентифікації та цивілізаційного вибору. Доведено, що в умовах війни Православна церква України вважає своїм завданням безперервну підготовку і відправлення капеланів до лав Збройних Сил України. ПЦУ з першого дня війни активно підтримує українську позицію та благословляє військовослужбовців на визволення наших територій.

Неоднозначні оцінки військових дій зафіксовано зі сторони духовенства УПЦ. Позиція УПЦ дещо еволюціонувала від початку російської військової агресії у 2014 р.: якщо на початку військового протистояння на Сході України її ієрархи намагалися уникати публічних заяв, то з часом УПЦ виробила офіційну позицію, яка в загальних рисах зводилася до закликів про припинення вогню й підтримки своїх вірян по обидві сторони конфлікту. Водночас окремі священники УПЦ відкрито пропагували російську агресію й закликали до порушення територіальної цілісності України. Храми УПЦ на Донбасі перетворили на склади зброї російських військ, а російські терористи відкрито прислужували Московському патріархату. Проте, за останній рік середовище УПЦ суттєво поляризувалося. Кульмінацією свідчень проукраїнської позиції став Собор УПЦ у травні 2022 р. Собор у Феофанії прийняв Постанову, яка засуджувала війну, висловив незгоду з позицією Патріарха Кирила. Собор ухвалив відповідні доповнення й зміни до Статуту про управління Української православної церкви, що, де-юре, свідчать про повну самостійність і незалежність УПЦ. Однак встановлено, що більшість декларованих змін не було реалізовано. Існує загроза, що основною метою Собору було намагання змінити ставлення до себе українського суспільства без розриву відносин із Російською православною церквою. Діалог щодо об'єднання українського православ'я в єдину юрисдикцію так і не розпочато.

Визначено, що надзавданням Української держави має бути створення комплексу умов (політичних, економічних, соціальних, культурних тощо) для реального унезалежнення на сьогодні все ще найчисельнішої української конфесії УПЦ від російських політичних впливів.

ВИСНОВКИ

Політичні детермінанти, які формують державну релігійну політику в Україні, зазнавши значних трансформацій, пройшли складний шлях до формування Помісної православної церкви. Дослідження державної політики України щодо церкви й релігійних організацій в процесі конституювання Помісної православної церкви дає підстави для таких узагальнень і висновків:

Розглядаючи різні аспекти проблеми автокефалії та державної політики у сфері релігії закордонні та вітчизняні вчені виокремлюють різні аспекти державно-церковної взаємодії. Однак у межах політологічних студій щодо політичних процесів автокефалізації відсутній єдиний підхід щодо необхідності державного корегування релігійних процесів. Автокефалія – базовий інститут православної церкви. Саме на автокефальному принципі базувалась церква апостольських часів. Під політичним впливом держави, церковно-адміністративний устрій церкви трансформується за зразком Римської імперії. Політичні детермінанти відіграють ключову роль у формуванні нової парадигми автокефалії. З базового існування автокефалія трансформується у непривілейований стан, який фіксує церковну та національну незалежність нових держав. В апостольські часи об'єднання церков започаткувало організацію, яка поєднала два принципи – єднання та самостійність. Згодом базовим принципом відносин окремих церковних одиниць стала їх самостійна співучасть як результат дієздатності кожної церковної одиниці. Розвиток державно-церковних відносин зумовив появу адміністративного порядку з елементами підлеглості й централізації. Залежність церкви від державної влади й трансформація організаційних структур за зразком суспільних інституцій призвели до запровадження в Церкві системи підпорядкування й адміністративної централізації.

Політичний аналіз має загальні та специфічні методи дослідження, прийоми і підходи, необхідні для здобуття об'єктивних і обґрунтованих наукових знань. Функціональні проблеми релігійної політики в Україні на шляху до формування Помісної православної церкви зумовлюють філософське осмислення політичних процесів. Тому для аналізу релігійної політики сучасна політологія використовує нормативно-онтологічний та емпірико-аналітичний філософські підходи. Одним із основних методологічних підходів дослідження є міждисциплінарний, який слугує запорукою створення об'єктивної, системної й цілісної картини при висвітленні й аналізі еволюції автокефальної проблематики в релігійній політиці. У межах

взаємодії релігії й політики виникає проблема, пов'язана з розумінням і тлумаченням політологами термінів і понять ранньохристиянської релігії, відтворенням їхнього змісту. За відсутності розробленої методології це призводить до появи нових політичних теорій і концепцій, які не завжди узгоджені із релігійними традиціями.

Аналіз джерельної бази з проблем релігійної політики в Україні на різних етапах формування Помісної православної церкви засвідчив багатогранність таких досліджень. Автокефальна проблематика знайшла відображення не лише в працях релігієзнавців і політологів, а й у представників інших наук – істориків, соціологів, культурологів, богословів, фахівців у сфері державного управління. У їхніх роботах проаналізовано структуру Вселенської церкви; політичний вплив держави на процес церковного адміністрування; державно-церковний діалог; догматично-канонічне обґрунтування автокефалії; політичний досвід православних країн щодо конституювання церковної незалежності; можливості державного регулювання; моделі державно-церковної взаємодії провідних країн світу тощо. Наразі відсутні праці, у яких комплексно і системно представлено розглядану автором тематику.

Проведений аналіз політичних положень помісності дає підстави констатувати, що ідеї політичної спільності ранньохристиянських громад автори виражали в особливому стилі. Для цього вони використовували різні свідчення, найменування, символічні образи й ускладнену метафорику. Зважаючи на те що учнівські громади утворювалися в ранньохристиянський період, розуміння їхньої політичної структурованості не набуло єдиного й завершеного вираження, оскільки новозавітні автори мали різні традиції і різне їхнє трактування. Однак віра в Ісуса як Месію і Спасителя людства від гріха об'єднувала Його послідовників і втілювалася у Святому Письмі. Вона відобразилася в різних політичних формах, залежно від осмислення мети їх створення й подальшого функціонування. Тому ідея помісності в Новому Завіті не мала статичного політичного характеру. Проте взаємозв'язок між цими формами церковного устрою, попри різні інтерпретації, дає змогу сформулювати світоглядну релігійно-політичну складову.

У православ'ї історично утвердилася Візантійська модель церковної адміністрації. Початок цьому було покладено ще на ранніх Помісних і Вселенських соборах церкви. Організаційні форми церковного управління були затверджені й кодифіковані в церковному законодавстві як офіційні правила. Останні також доповнювали давніми, звичаєвими (неофіційними) правилами, що в сукупності з кодифікованими утворили базову складову інституційного оформлення церковної ієрархії. Церковне законодавство визнавало й кодифікувало політичну форму організації та управління, яка вже існувала. Відсутність єдиного наднаціонального координаційного управлінського органу, який би визначав функціональну спроможність реалізації автокефального устрою церкви, призвів до конкуренції

між Помісними церквами й значної кількості прецедентів політичного впливу сильних держав на загальноцерковну ситуацію. З одного боку, церква могла сама вирішувати церковні питання, з іншого, – державна влада почала регламентувати церковне життя на своїй території. Автокефалія стає новим інструментом дипломатії. Кожна держава, яка хотіла мати незалежну церкву, повинна була звертатися до імператора. Особливо це стало помітно у відносинах Візантії з Балканськими країнами (Болгарія, Сербія), у яких питання автокефалії неодноразово було наріжним каменем політичних відносин. Наголосимо, що церковна автокефалія є невід’ємною ознакою незалежної держави, котра забезпечує їй політичну самодостатність.

У процесі становлення Церкви як соціального інституту автокефалія трансформувалась у церковно-політичне явище; державний тиск на церковні події був надзвичайно великим, істотно вплинувши на формування давніх патріарших кафедр. На території своїх володінь правителі прагнули мати не лише незалежну церкву, а й надійну підтримку для поширення свого авторитету серед населення. Тому церква переймала державницьку модель управління й адміністративно-територіального поділу. Загальну норму співвідношення церковної території до державного розподілу адміністративно-політичного управління зафіксовано у постановах Вселенських соборів. У них зазначено, що після заснування міста розподіл парафій повинен бути підпорядкований цивільним і земським нормам. Це правило остаточно утвердило ідентичність церковного й державного розмежування на адміністративні одиниці, які збігаються із політичними кордонами національних держав. Тому єпископи, які мали кафедри в політично важливих містах, отримали значні привілеї. Це послугувало приводом для формування давніх патріархатів, оскільки столичні міста мали відносно незалежний статус. Звідси випливає теорія, котра узгоджується з церковними канонами, які наголошують, що незалежність держави автоматично зумовлює проголошення церковної автокефалії.

Сучасне розуміння автокефалії як співдружності суверенних Церков є результатом історичної еволюції цього поняття. Воно було пов’язане, по-перше, із занепадом ідеї пентархії давніх східних патріархатів, котрі були не стільки адміністративними церковними центрами (митрополіями), скільки центрами політичного життя імперії (Константинополь), або центрами значних внутрішніх церковних традицій (характерний приклад – патріарший статус Єрусалима); по-друге, з феноменом національних державних церков, сформованих унаслідок прийняття християнства слов’янськими державами й визволення балканських народів від османського поневолення. Із завоюваннями Османської імперії втратив свою велич і Вселенський ієрарх, який спирався на велич та могутність Візантії. Отже, теорія пентархії сьогодні відіграє винятково важливу історичну місію, освячену давніми канонами й традицією, однак не володіє реальною паствою та

ресурсами. Особливість цього періоду – це виникнення теорії самостійного проголошення автокефалії від світової церкви. Більшість самопроголошених церков були визнані іншими Помісними церквами шляхом прийняття політичних та економічних рішень.

Вселенська церква, будучи єдиною за своєю суттю, розділена на незалежні автокефальні й автономні церкви, кожна із яких є самоуправною та має чіткі межі юрисдикції. Автономія як церковний адміністративний інститут була відома ще в давнину. Основна відмінність між автокефалією (повною незалежністю) та автономією полягає в самостійності вибору свого першоієрарха. Автокефальна церква самостійно, через волевиявлення єпископату (можливий варіант священників і навіть мирян), обирає й поставляє кандидата на предстоятельський престол. В автономних церквах глава материнської церкви рукопокладає й обирає (можливий варіант разом із Собором чи Синодом) її першоієрарха. Тобто, кіріархальна церква впливає на вибір очільника автономного утворення. Автономія – це залежна частина загальної великої автокефальної церкви. Свої відносини з Помісними церквами автономна церква здійснює не безпосередньо, а через кіріархальну церкву. У внутрішніх справах вона є незалежною, проте загалом – це самоуправна частина одного цілого. Відповідно, церковна політика й розпорядження автокефальної церкви є загальнообов'язковими і для її структурної одиниці – автономної церкви. Автономна церква, незважаючи на ухвалення на Критському зібранні документ, не є чітко регламентованим церковним інститутом. Традиційно статус автономії трактували як перехідний етап. В такому випадку одні автономні церкви ставали зрілими й отримували автокефалію, інші – втрачали незалежність.

Православна діаспора, усупереч автокефальному принципу церковного устрою, традиції та канонам, перебуває в складі різних юрисдикцій. Тому впродовж минулого століття з цього приводу постійно виникали конфлікти. Розширення діаспори призвело до виникнення унікальної моделі та устрою, коли на одній території одночасно функціонують єпископи різних Помісних церков. Неврегульованість церковного управління діаспорою актуалізувала проблему її підпорядкованості. Причиною цих суперечностей була нетиповість самого устрою та його невідповідність традиціям церкви. Водночас поява діаспори була зумовлена вимогами часу й історичними умовами, пов'язаними з міграцією населення. Одним із головних факторів, які гальмують вирішення проблеми діаспори, є фінанси. Завдяки своїм представництвам у діаспорі (у США, Канаді, Австралії, Західній Європі) більшість церков отримують значну фінансову підтримку. Духовенство та миряни емігрантських церков перманентно виявляли бажання консолідувати православну діаспору. Однак через супротив кіріархальних церков, котрі цінували зв'язок із закордонною паствою, досягти порозуміння з цього приводу не вдалося.

До того ж існування етнічних юрисдикцій є гарантією збереження культури й традицій своєї Батьківщини. Тому значна частина діаспори також не може погодитися з розривом зв'язків із церквою рідної землі.

В Україні візантизм розвивався на традиціях київської митрополії, які увібрали певні національні особливості, відмінні від візантійського. Вони пропагували рівність і рівнозначність усіх народів, підтримували теорію загальної історії поступального розвитку та поступового залучення всіх народів до християнської віри; обстоювали ідею відокремлення «Київського християнства» від зовнішнього церковного керівництва й чужого впливу, оберігали власні церковні традиції, обряди та культуру; обґрунтовували зародження на Русі нового типу національної самосвідомості. Релігійна духовність Київської держави мала свої особливості, що суперечили східним і західним зразкам, для яких були характерні зовнішній практицизм віри та релігійна абстрагованість. Соборні ідеї візантизму були сприйняті українським православ'ям. Українське духовенство не перетворилося на закритий прошарок українського суспільства й завжди було відкритим до співпраці з державою та народом. Важливі рішення, котрі ухвалювала церква, узгоджувалися з позицією вірян і національним законодавством. Саме тому ідеологія українського православ'я є більш демократичною, ніж візантизм.

В умовах розвитку демократичної політичної системи України органи державної влади – Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади – приділяли значну увагу релігійно-церковним питанням. Вони визначали засади державної релігійної політики за політичною ознакою й механізми її реалізації в Україні. Унаслідок суспільно-політичних процесів 2018–2019 рр. в Україні, спільних дій української влади, зокрема Президента України П. Порошенка та Верховної Ради України, церковних ієрархів, Вселенського патріарха Варфоломія вдалось створити Православну церкву України, яка здобула Томос про автокефалію. Ці знакові події мали вагомим релігійне і політичне значення, адже сприяли зміцненню української державності, проєвропейській ідентифікації українського суспільства, підвищенню міжнародного іміджу України. При цьому російська сторона використовувала різні механізми, щоб питання автокефалії залишалося відкритим упродовж тривалого часу й було дестабілізуючим фактором релігійно-політичних відносин в Україні. Значних зусиль до блокування процесу об'єднання українських церков доклав Глава Російської православної церкви патріарх Кирило, просуваючи ідеологію «русского мира» в український простір. Світський варіант «русского мира» вибудовували на основі російської мови, культури, спільності історії й історичної пам'яті. Натомість релігійно-церковна версія визначає особливу роль православної релігії та російської церкви в ідеології «русского мира». Основна місія сучасного «русского мира» – це спроба відродити простір, заснований на православній релігії,

імперських ідеологічних доктринах і здобутках минулих століть, які містять ідеї самотності розвитку російського народу та його переваги над іншими народами. Завдання російської влади і російської церкви в концепції «русского мира» тотожні: якщо Росія як держава претендує на домінування на пострадянському просторі й міжнародній арені, то російська церква – на релігійну першість у православному світі.

Після проголошення державної незалежності Україна не набула незалежності церковної. Багатовіковий вплив Російської церковної імперії наклав відбиток на релігійне життя несформованого українського суспільства. Проблема релігійної самоідентифікації загострилась під час розбудови незалежної демократичної України. Питання проголошення автокефалії стало стратегічним завданням української нації. Українські політичні інституції згуртувались заради формування національної незалежної церкви. Тривалий час в Україні функціонувало юрисдикційне розділення православних церков – (УАПЦ, УПЦ МП і УПЦ КП), які були схожими сутнісно, але різними за формою. Усі ці гілки ідентифікують себе із Києво-Володимировим хрещенням, спільною історією та українською землею. Утворення Православної церкви України завжди було основним вектором руху згуртування гілок українського православ'я навколо ідеї автокефалії та об'єднання заради проголошення Помісної церкви. Тому Вселенське визнання цього процесу є логічним завершенням важливої справи – становлення незалежності України загалом. В умовах нових реалій церква активно сприяє процесу духовного й національного відродження, розширює сферу свого соціального служіння. За наявності доброї волі церков і політичної волі державної влади негативні тенденції у церковно-релігійних процесах можна подолати, і тоді церква в Україні буде відігравати притаманну їй роль потужної інституції громадянського суспільства. На новому етапі суспільного розвитку, пов'язаному з формуванням громадянського суспільства та правової держави, постає потреба розробки й упровадження нових концептуальних засад державно-церковних відносин.

Створення незалежної Української церкви є важливим і необхідним не лише для гармонізації духовного життя православних в Україні, а й для Вселенського православ'я загалом. Це відновить історичну справедливість, допоможе вирішити низку важливих проблем і збалансує розподіл впливу в православному світі. Зокрема, РПЦ втратить перевагу за чисельністю парафій і вірян, що унеможливить подальші спроби реалізації теорії «Москва – Третій Рим» та її сучасного прояву – доктрини «русского мира»; з'явиться можливість подолати розділення й розв'язати конфлікти всередині українського православ'я, а оскільки Україна – одна з найбільших країн за кількістю вірян цієї конфесії, то гармонізація відносин між православними матиме позитивний ефект і на всеправославному рівні; відкриється можливість для духовного й інтелектуального обміну між українською церквою та

іншими Помісними церквами. Суспільно-політична ситуація в Україні вимагає нового формату спілкування між її суб'єктами. Такий формат повинен характеризуватися відкритістю й прозорістю, стати платформою для взаємодії та формування суспільних інтересів, набути значимості у формулюванні спільних завдань і цілей.

Православ'я є глибинним засобом формування суспільної свідомості всіх прошарків українського суспільства, котре послуговується християнськими онтологічними орієнтирами. Ставлення Православної церкви України до вірян та суспільства загалом, зумовлено посиленою гуманізацією усіх суспільних відносин та її авторитетом. Церква в доктрині про суспільне навчання визначила пріоритетами церковної політики протидію секулярним ідеологіям та пристосування християнського вчення до соціальної реальності. Українська церква впливає на формування світової громадської думки щодо війни в Україні. Подолання соціально-економічних, суспільно-політичних та моральних наслідків війни вона здійснює шляхом соціального служіння. Соціальна практика постає як суспільно важлива діяльність, яку здійснюють з метою пропагування духовності, формування цінностей громадянського суспільства внаслідок налагодження міжконфесійної та міжрелігійної співпраці, взаємодії з іншими соціальними інститутами. Соціальне виховання дітей включає низку педагогічних заходів, спрямованих на становлення й реалізацію індивідуальності з розкриттям її духовного потенціалу, гуманізацію відносин у суспільстві.

Війна Росії проти України актуалізувала роль церкви як інституції завдяки виконанню нею гуманітарної місії та духовної опіки над військовослужбовцями. Свою місію церква вбачає у сприянні духовному розвитку особи, отриманні нею освіти й робочих місць, якісної медичної допомоги, дотриманні прав людини, наданні психологічної підтримки. Організація соціального служіння Православної церкви України спрямована на осіб, які потребують особливої уваги і турботи – бідних, малозабезпечених, а також тих, хто потрапив у важку життєву ситуацію, схильний до девіантної поведінки. Соціальне служіння спрямоване на військовослужбовців, дітей і молодь, яке полягає у їхньому патріотичному та духовно-моральному вихованні. Священники й миряни Української церкви доставляють у зону бойових дій продукти харчування, інструменти, засоби забезпечення життєдіяльності, необхідні українським воїнам. Під час перебування в місцях розташування військових частин священники звершують молебні, надають духовну підтримку захисникам. Православна церква України протягом короткого періоду конституювання стала реальним суб'єктом суспільного життя, особливо в умовах війни. Повноцінно реалізуючи свою суспільну місію, ПЦУ успішно провадить багатовекторну соціальну діяльність.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Кобетяк А. Р. Релігійна політика України на шляху формування Помісної Православної Церкви: Монографія. Житомир: Видавничий дім «Бук-Друк», 2022. 484 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Кобетяк А. Автокефальний устрій як основоположний чинник структури Вселенського православ'я. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. № 24. Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. С. 47–54.

3. Kobetiak A. Autocephalic principle of the church-administrative structure of the early christian period. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. № 29. Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 61–68.

4. Kobetiak A. Canonical principle of autocephaly in the resolutions of Ecumenical Councils. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. № 30. Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 47–54.

5. Kobetiak A. Canonical conditionality of the autocephalic organization of the church in the rules of the Ecumenical Councils. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. № 31. Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 40–49.

6. Кобетяк. А. Політизація процесу автокефалізації у період міжсоборної присутності у ХХ ст. *Регіональні студії*. № 29. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 50–55.

7. Кобетяк А. Особливості політичного впливу на церкви Візантійської традиції. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*. Вип. 1 (61). Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2022. С. 19–24.

8. Кобетяк А. «Канонічна територія» крізь призму політичного протистояння світових релігійних центрів. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. № 2. Київ, 2022. С. 17–22.

9. Кобетяк А. Політичний аспект формування сучасної системи православних церков. *Політикус*. №2. Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. 2022. С. 37–41.

10. Кобетяк А. Релігійна політика України у сучасній вітчизняній історіографії. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. № 42. Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2022. С. 233–238.

11. Кобетяк А. Політика України щодо формування єдиної автокефальної

церкви у фокусі зарубіжних політичних досліджень. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 36. Одеса, 2022. С. 118–123.

12. Кобетяк А., Вергелес К. Геополітичний вимір боротьби світових релігійних центрів за «канонічну територію». *Регіональні студії*. № 30. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 66–70.

13. Кобетяк А., Вергелес К. Політична складова сучасної структури православної церкви. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*. Вип. 2 (62). Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2022. С. 76–82.

14. Кобетяк А., Соколовський О. Боротьба світових релігійних центрів за політичний вплив на міжнародній арені. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. № 43. Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2022. С. 275–281.

15. Кобетяк А., Соколовський О. Політичний вплив на структуру сучасної православної церкви. *Політикус*. № 3. Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2022. С. 20–24.

16. Кобетяк А. Політичний вплив інституту президенства на формування Єдиної Української православної церкви. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософські науки. № 30. Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2022. С. 66–73.

17. Кобетяк А. Вплив Президентів України на формування ідеї єдиної помісної православної церкви. *Політикус*. № 4. Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2022. С. 42–46.

18. Кобетяк А., Слюсар В. Політичний вплив інституту президенства на формування Єдиної Української православної церкви. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*. Вип. 3 (63). Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2022. С. 43–49.

Статті у виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах даних Scopus та Web of Science:

19. Sokolovskyi O., Kobetyak A., Melnychuk M., Chaplinska O. Reconstruction of the religious paradigm in the modern globalized world. *WISDOM*. Vol. 18. № 2, 2021. P.153–161. URL: <https://wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/article/view/467>. DOI: <https://doi.org/10.24234/wisdom.v18i2.467>.

20. Sokolovskyi O., Kobetyak A. Religious Dimensions of Anti-Trinitarianism in the Projection of the Spiritual Progress of Society. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. Vol. 41. Iss. 5, 2021. P. 26–43. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss5/3/>.

21. Kobetiak A., Slyusar V., Yevchenko O., Kondratiuk Y. Political institutions of

parliamentarism in the processes of constituting the local church of Ukraine. *Ad Alta. Journal of interdisciplinary research*. № 13/01-XXXIV. 2023. P.172-176. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130134/papers/A_25.pdf.

Статті в іноземних журналах:

22. Kobetiak A. Ukrainian autocephaly in the conditions of military aggression and «confrontation of the patriarchates». *Региональный вестник Востока: научный журнал*. № 1/2019. Усть-Каменогорск: Изд-во «Берел» ВКГУ имени С. Аманжолова, 2019. С. 98–108.

23. Kobetiak A. Attempts for canonical justification of autocephaly during the inter-assembly presence. *Modern Science – Moderní věd*». № 4. Prague, 2019. P. 99–107.

24. Kobetiak A. Autocephalic system of the ecumenic church and determination of orthodox diaspora status. *European philosophical and historical discourse*. Vol. 6. Iss. 4, 2020. P. 83–90.

25. Kobetiak A. Ukrainian local church: realities of the proclamation and prospects. *PNAP*. Volume 47, № 4. 2021. P. 40–48.

26. Kobetiak A. The political factor of the formation of new autocephalic churches in the XX century. *Scientific discussion*. Vol 1, № 66. Praha, Czech Republic, 2022. P. 16–19.

27. Kobetiak A. Political influence on the process of establishment of autocephalic churches in the XX century. *Danish Scientific Journal*. № 60/2022. P. 65–71.

28. Kobetiak A. The political influence of the empire on the formation of the administrative hierarchy of the early christian church. *Annali d'Italia*. № 32. 2022. P. 85–91.

29. Kobetiak A. Slyusar V. The influence of the presidency institute on the Ukrainian independent orthodox church formation. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. № 3/2022. P. 38–45.

30. Кобетяк А. Політичний вплив українських президентів Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенко на формування Єдиної національної церкви. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 5(49), 2022. P. 117–122.

31. Serhieiev V., Zahurska-Antoniuk V., Kobetiak A., Yemelianov R., Tohobytska V. Political and Legal Aspects of the Transformation of the Content and Forms of Education Under the Pressure of the Pandemic. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, Vol. 22, № 10, October 2022. P. 131–136.

Публікації в інших наукових виданнях:

32. Kobetiak A. Ecclesiological conditionality of the autocephalous system of the Universal orthodoxy. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 1(15). К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2020. С. 12–17.

33. Kobetiak A., Sokolovskyi O. «Church boundaries» and canonical territory in the context of the autocephalic system of universal orthodoxy. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 2(16). К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2020. С. 14–19.

34. Кобетяк А. Алгоритм проголошення автокефалії в контексті боротьби за незалежність. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 1(17). К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2021. С. 11–17.

35. Кобетяк А. Юрисдикційне розділення сучасного українського православ'я. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 1(13). К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2019. С. 26–30.

36. Kobetiak A. Prospects of constitution of the Ukrainian local church. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 2(18). К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2021. С. 12–16.

Матеріали конференцій:

37. Кобетяк А. Соціальна робота Православної церкви та її вплив на соціальне підприємництво // Матеріали Міжн. наук. конф. IV Танчерівські читання «Роль релігії в розвитку соціального підприємництва» (30 жовтня 2018 р.) *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 3(12). К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018. С. 89–92.

38. Кобетяк А. Підготовка документу про «Автокефалію» на передсоборних нарадах у ХХ ст. // Матеріали Міжн. наук.-практичної конф. «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (24–25 травня 2019 р.). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2019. С. 15–20.

39. Кобетяк А. Війна на сході України як наслідок протистояння двох Патріархатів // Матеріали XVIII Міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (30–31 травня 2019 р.). Канада – Сербія – Азербайджан – Польща – Україна, 2019. С. 24–27.

40. Кобетяк А. «Війна патріархатів» на фоні військової агресії на Сході України // Матеріали VII Міжнар. конф. «Літні наукові читання» (31 липня 2019 р.). Київ, 2019. С. 16–20.

41. Кобетяк А. Сучасне розуміння автокефалії та її вселенський характер // Матеріали XLVIII Міжнар. конф. «Розвиток науки в ХХІ столітті» (18 серпня 2019 р.). Харків, 2019. С. 78–82.

42. Кобетяк А. Становлення перших християнських церков через призму автокефалії // Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» (16–17 серпня 2019 р.). Київ: ГО «Київська наукова

суспільнознавча організація», 2019. С. 64–68.

43. Кобетяк А. Церковна автокефалія та політичний контекст в Україні // Матеріали V Міжвузівської науково-теоретичної конференції молодих науковців «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення» (4 грудня 2019 р.). Київ: КВІЦ, 2020. С. 39–42.

44. Кобетяк А. «Церковний підхід» автокефалізації Помісних церков // Матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (30-31 травня 2020 р.). Канада – Сербія – Азербайджан – Польща – Україна, 2020. С. 9–13.

45. Кобетяк А. Автокефальний устрій православної церкви як еклезіологічна необхідність // Матеріали LXIII Міжнар. конф. «Розвиток науки в XXI столітті» (14 серпня 2020 р.). Харків: Науково-інформаційний центр «Знання», 2020. С. 86–91.

46. Кобетяк А. Обґрунтування автокефального устрою церкви у період Вселенських Соборів // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» (14–15 серпня 2020 р.). Київ: Київська наукова суспільна організація, 2020. С. 41–44.

47. Kobetiak A. «The War of the Patriarchs» on the Background of Military Aggression in the East of Ukraine // Матеріали VII Міжнародної конференції «Наука як антикризова рушійна сила» (31 серпня 2020 р.). Київ: Центр наукових публікацій, 2020. С. 142–145.

48. Кобетяк А. Становлення Української церкви у контексті міжконфесійних сутичок. Матеріали IX Міжнародної конференції «Осінні наукові читання» (30 вересня 2020 р.). Київ : Центр наукових публікацій, 2020. С. 93–97.

49. Кобетяк А. Функціонування «паралельних юрисдикцій» у православній діаспорі Північної Америки // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (9–10 жовтня 2020 р.). Київ: Київська наукова суспільна організація, 2020. С. 54–59.

50. Кобетяк А. Становлення православної діаспори у країнах Західної Європи. Матеріали науково-практичної конференції «Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем суспільних наук» (16–17 жовтня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 34–40.

51. Кобетяк А. Адміністрування та устрій ранньохристиянської церкви // Матеріали доповідей та виступів всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах» (19 листопада 2020 р.). Вінниця: Видавництво ФОП Кушнір Ю. В. 2020. С. 89–93.

52. Кобетяк А. Когнітивна експансія крізь призму релігійного протистояння

в Україні // Матеріали Міжвузівської науково-теоретичної конференції «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення» (25–26 лютого 2020 р.). Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2021. С. 41–44.

53. Кобетяк А. Українське православ'я у структурі Вселенської церкви // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Topical issues of modern science, society and education» (5–7 вересня 2021 р.). Харків, 2021. С. 22–26.

54. Кобетяк А. Особливості становлення «Київського православ'я» // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства» (10–11 вересня 2021 р.). Одеса, 2021. С. 49–52.

55. Кобетяк А. Значення «нових» автокефальних церков у системотворенні Вселенського православ'я // II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю: «Філософія в сучасному науковому та соціально – політичному дискурсах» (18 листопада 2021 р.) Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, Вінниця, 2021. С. 72–75.

56. Кобетяк А. Церковна автокефалія та самоврядування місцевих рад: точки дотику // Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 07 грудня 2021 р. /за заг. ред. Т. М. Лозинської, О. В. Дорофєєва. Полтава: ПДАУ, 2021. С. 208–211.

57. Кобетяк А. Політико-правові аспекти формування автокефальних церков у ХХ ст. // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття: Міжнародна науково-практична конференція. (25 квітня 2022 р.). Одеса, 2022. С. 23–26.

58. Кобетяк А. Помісна й автокефальна церкви: канонічне обґрунтування та традиція // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: матеріали VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (19 травня 2022 р.). Житомир. С. 21–24.

59. Кобетяк А., Захарчук С. Політичний вплив на формування сучасної структури православних церков // Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (19 листопада 2022 р.). Вінниця. С. 19–22.

АНОТАЦІЯ

Кобетяк А. Р. Політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – Політичні інститути та процеси. – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2023.

Зростання вагомості релігійного й політичного чинників в українському суспільстві вимагає переосмислення пов'язаних із ними явищ і процесів, що актуалізує окреслену проблематику й обумовлює її детальний аналіз і дослідження. Для сучасної України формування власної незалежної церкви є питанням національної безпеки, ментального утвердження проукраїнського орієнтування національної самоідентифікації, престижу держави на міжнародній арені, а головне – можливістю консолідації громадян навколо єдиної православної церкви, котра є найбільшою конфесією в країні. Однак роз'єднання українського православ'я на кілька юрисдикцій нівелює цей процес.

Проблема формування єдиної Помісної церкви належить до сфери, де церква самостійно не може вирішити цілий комплекс накопичених проблем. Наявність кількох паралельних юрисдикцій православних церков в Україні є одним із вагомих конфліктогенних факторів у нашому суспільстві. Цьому сприяє відсутність церкви незалежної від зовнішніх релігійних центрів. Вирішення майнових питань релігійних організацій на сучасному етапі призводить до зростання напруги в суспільстві та розпалювання ворожнечі, які припиняться із формуванням Єдиної церковної організації.

Доведено, що причиною еволюції державно-політичних процесів у становленні автокефального устрою православних церков стала відсутність чіткої регламентації процедури проголошення нової автокефальної церкви, унаслідок чого сформувалися «грецький» і «слов'янський» підходи в питанні автокефалії. Базовим положенням «грецького» підходу є визнання пріоритету Вселенського патріархату, який регулює православне життя й діяльність інших Помісних церков. «Слов'янський» підхід передбачає існування Помісних церков як певної конфедерації автономних утворень, кожна з яких повністю незалежна одна від одної та має право самостійно надавати автокефалію своїй автономній частині. Політичний зміст автокефалії як зовнішньої адміністративної структури зумовлює появу певних конструкцій і структур, що утвердилися в церковній практиці й стали залежними від державно-політичних інституцій.

Встановлено наявність яких політичних умов необхідна для ініціювання надання автокефального статусу певній церковній організації: по-перше, повна або часткова політична незалежність території, де буде інституціоналізована нова автокефальна церква; по-друге, географічна віддаленість означеної території від Церкви-матері; по-третє, етнічна, мовна й культурна відмежованість регіону від загальної кіріархальної церкви; по-четверте, наявність власної церковної історії та традицій; по-п'яте, відсутність розколів і розділень усередині церкви; по-шосте, політична підтримка держави, що відображається в давніх канонах та традиціях церкви. Доведено, що продумана політика держави у релігійній сфері є ключовою вимогою на шляху до проголошення незалежної церкви.

Ключові слова: релігійна політика, політичні інститути та процеси, державна політика, державно-політичні відносини, державно-конфесійні відносини, Помісна православна церква, інститут парламентаризму, інститути виконавчої влади, громадянства та політичних партій.

ANNOTATION

Kobetiak A. R. Political determinants of the constitution of the Local Orthodox Church. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation for acquisition of a scientific degree of the doctor of political sciences on a specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2023.

In the era of globalization, the norms fixed in the secular worldview, but outdated from the point of view of today, are being destroyed, therefore relations between the state and the church are becoming more complicated. Under such conditions, the problem of reviewing the interaction between them and finding such a model that would contribute to the socio-political development of Ukraine emerges acutely. It is quite clear that the task can be solved only at the highest, global level, where political institutions play a leading role.

The growing importance of religious and political factors in Ukrainian society requires a rethinking of the phenomena and processes associated with them, which actualizes the outlined problems and conditions its detailed analysis and research. For modern Ukraine, the formation of its own independent church is a matter of national security, mental affirmation of the pro-Ukrainian orientation of national self-identification, the prestige of the state in the international arena, and most importantly, the possibility of consolidation of citizens around the single Orthodox Church, which is the largest denomination in the country. However, the separation of Ukrainian Orthodoxy into several jurisdictions nullifies this process.

The problem of forming the only Local Church belongs to the sphere where the Church alone cannot solve a whole set of accumulated problems. The presence of several parallel jurisdictions of Orthodox churches in Ukraine is one of the significant conflict-causing factors in our society. This is facilitated by the absence of a church independent of external religious centers. Solving property issues of religious organizations at the current stage leads to increasing tension in society and inciting enmity, which will cease with the formation of the United Church Organization.

The processes of secularization of society led to the spiritual crisis of a person as an individual due to his ignoring traditional values and worldview concepts. The desacralization of social space has become an internal problem of the Church, which can be solved only in the conditions of Orthodox unity. The most important element for ensuring the latter is the religious policy of the state, which will contribute to the

strengthening of the Ukrainian political nation and the formation of civil society. In addition, state policy in the religious sphere must meet the demands of Ukrainians, the current religious situation in the country, and the European dimension of Ukraine's future.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the dissertation work for the first time comprehensively analyzed state religious policy during the formation of the institution of the Local Orthodox Church, highlighted the main stages of the evolution of state-church interaction in the direction of the formation of an autocephalous system, the substantive characteristics and modern trends in the development of these relations in general-orthodox context.

In the dissertation study, a comparative analysis of the state religious policy in the process of declaring the autocephalous status of the new Local Church was carried out for the first time; it has been proven that the state has always been an interested party in the independence of the national church, therefore it acts as a defender of the rights and powers of the church located on its territory. This greatly affects the current geopolitical relations between independent local churches. It was established that autocephaly became an adaptation mechanism by which the church adapted to the political-administrative structure of the state.

The role of the institutions of the presidency, parliamentarism, executive power, citizenship and political parties in the formation of religious policy and the autocephalous process in Ukraine is characterized; the legislative acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, which provide control over the observance of rights in the sphere of freedom of conscience and religion and are oriented towards solving inter-religious confrontations through dialogue, are analyzed; it is proved that the religious policy of the presidents of Ukraine, despite the selective approach in observing the principle of equality of religions, was aimed at overcoming church division and contributed to the unity and independence of Ukrainian Orthodoxy; analyzed the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which directed its actions to increase the level of trust between the state and the church, conducting a constant dialogue to overcome inter-confessional contradictions; the role of civil society institutions in the constitution of the Local Church of Ukraine is clarified by drawing attention to autocephalous issues and influence on political processes.

The importance of the role of Orthodox churches in the processes of political transformations, state building and the formation of new identities in the conditions of military conflicts and interstate confrontations, as well as for those communities where ethnic and confessional boundaries coincide and religion was a powerful factor in nation-building, is clarified. The emphasis is on the inclusion of Orthodoxy in domestic political processes and geopolitics in order to restore its status and influence, and the desire to find adequate answers to the challenges of secularization and globalization.

The thesis about the role of autocephaly as a mechanism of adaptation of the church to the political geography of the state is clarified. It has been proven that the church has

always been a component of the state environment, which cannot exist without people who are citizens of a certain country, with its laws and norms of life. It was found that the disintegration of the empire into independent states inevitably led to institutional changes in church borders, since after the formation of new independent states (according to the national principle), the kariatichal church cannot maintain ties with subordinate churches in the newly formed states. It is shown that the principle of a clear hierarchy is violated due to the impossibility of "direct" communication, when the church capital with its resources and apparatus will be in one country, and the subordinate diocese – in another.

Mechanisms of influence on the church of political institutions, which, within the limits of their constitutional powers, contributed to the recognition of the independence of Ukrainian Orthodoxy are determined. It is proved that the religious policy of state authorities in the processes of constitution of a single local Church is formed and carried out on the basis of the legally established model of state-church relations and the attitude of these institutions towards Orthodoxy. It has been established that in complex socio-political and geopolitical realities, the Orthodox Church of Ukraine is an integral component of domestic public diplomacy that counteracts anti-Ukrainian propaganda. The importance of the autocephalous status for the country's religious, domestic and foreign policy in the context of the struggle against Russian and pro-Russian forces is analyzed.

The genesis and modern interpretations of the political concept of the "Russian world" have been studied, in particular its content and the place of the religious factor in the implementation of this doctrine have been clarified. It was established that "Russian peace" is a political project, the main goal of which is the development of civilization based on the following integration features: language and culture; historical memory and values related to this common historical memory; Orthodoxy; loyalty to today's Russian state, which aspires to act within the country and on the international arena as the rightful successor of the Russian statesmanship tradition, the organic components of which are the Russian Empire and the USSR. The understanding that the Russian side uses political mechanisms to keep the issue of autocephaly open for a long time and to be a destabilizing factor in religious-political relations in Ukraine has deepened.

Keywords: religious policy, political institutions and processes, state policy, state-political relations, state-denominational relations, Local Orthodox Church, institution of parliamentarism, institutions of executive power, citizenship and political parties.